

یکی از مباحث مهم علم اخلاق، بحث تفکر و نقش آن در سازندگی فردی است و اولین گام برای متفکر شدن پرورش ویژگی‌های مناسب است. بحث در مورد فضیلت‌های فکری را می‌توان در دو مقوله بررسی کرد:

دسته‌ی اول: مباحثی که در آن‌ها فضیلت‌ها به‌عنوان «صفت عمل» مورد توجه قرار دارد؛ مانند راستگویی و امانتداری.

دسته‌ی دوم: مباحثی که در آن‌ها فضیلت فکری نه به‌عنوان صفت عمل که «صفت شخص متفکر» مورد نظر است و به ویژگی‌هایی توجه شده که برای رشد تفکر در شخص ضروری است. در این نوشته، «فضیلت‌های فرد متفکر» از این منظر مورد توجه قرار گرفته است:

۱ عشق به دانایی

نخستین فضیلت و نیز مهم‌ترین آن‌ها عشق به دانایی است. این فضیلت شامل خواست و اراده برای کسب علم و دانایی است. فرد متفکر دوست دارد آنچه را که باور دارد صادق و موجه باشد و با دلایل کافی تأیید شود. شخصی که از نظر شناختی فضیلت‌مند است، می‌خواهد واقعیت را بیابد و مستندات کافی برای درستی آن پیدا کند. این یک معیار برای مشخص کردن فضیلت عشق به دانایی است.

۲ تواضع فکری

شخص متفکر تواضع فکری دارد. تواضع در مقابل تعداد زیادی از ذیلت‌ها مانند تکبر، غرور و خودمحوری قرار می‌گیرد که در واقع مانع دریافت، اصلاح و تعامل علمی میان افراد می‌شوند. لازمه‌ی اینکه شخص از نظر فکری متواضع باشد، درک و فهم این مطلب است که او نباید فراتر از آنچه واقعاً می‌داند ادعا کند. تواضع فکری به معنای ضعیف و بزدل بودن نیست، بلکه به این معناست که شخص از گزافه‌گویی، خودنمایی، یا غرور فکری مصون باشد. از محدودیت‌های دانش و شناخت خود آگاه باشد و بداند دانستی‌های زیادی هستند که آن‌ها را نمی‌داند.

۳ شهامت فکری

شخص متفکر شهامت فکری دارد. یعنی از لزوم مواجهه با انگاره‌ها، باورها یا دیدگاه‌هایی که به آن‌ها عواطف منفی قوی دارد و هیچ‌گاه به‌طور جدی به آن‌ها گوش نسپرده است، آگاه باشد. درک کند که اندیشه‌های زیادی وجود دارند که آن‌ها را خطرناک یا پوچ می‌دانیم و از مواجهه با آن‌ها می‌ترسیم، اما به لحاظ عقلانی موجه‌اند. درک کند بسیاری از نتیجه‌گیری‌ها یا باورهایی که ملکه‌ی ذهن ما شده‌اند کاذب یا گمراه‌کننده‌اند. بداند کسی که می‌خواهد شهامت فکری داشته باشد، شاید لازم باشد مقابل ایده‌های دیگران مقاومت کند و آن‌ها را نپذیرد.

۴ همدلی فکری

همدلی فکری به معنای آگاهی از این است که گاهی لازم است اشخاص خود را جای دیگران بگذارند تا بتوانند آن‌ها را واقعاً بفهمند. همدلی فکری به معنای این نیست که حتماً باید نظر دیگران را بپذیرفت، بلکه به معنای این است که لازم است دیدگاه‌ها را از مناظر متفاوت بررسی کرد، اما در عین حال به ادعاهای کم‌مایه شک کرد. باید بتوانیم دیدگاه‌ها و استدلال‌های دیگران را به درستی بفهمیم و بر اساس مقدمه‌ها، انگاشته‌ها و انگاره‌هایی غیر از خودمان استدلال کنیم.

۵ استقلال فکری (خوداندیشی)

استقلال فکری یعنی شخص می‌تواند تفکری اصیل، یکپارچه و مستقل داشته باشد و در عین حال وابستگی‌های فکری گسترده‌ای را که به دیگران دارد، درک و قبول کند. شخصی که از فضیلت استقلال فکری بهره‌مند است، در عین اینکه پیوسته از نظرات دیگران بهره می‌برد، ذهن خودش را هم دارد؛ یعنی متفکر و محقق مستقل و پویاست. او متعهد است که باورهای خود و نظرات دیگران را براساس دلیل و شاهد تحلیل و ارزش‌گذاری کند. هنگامی که عقل حکم می‌کند، بپرسد، هنگامی که عقل حکم می‌کند، باور کند، و هنگامی که عقل حکم می‌کند تأیید کند. از قبول نظرات و

اخلاق نقش اخلاقی تفکر کردن

احمد غلامحسینی

اشاره

به مرور از تفکر، تعقل، حکمت و جایگاه هر یک در هویت وجودی آدمی سخن به میان آوردیم. در این شماره نیز به این توجه خواهیم کرد که اندیشه و تفکر امری است که لازمه‌ی آن مشاهده‌ی پدیده‌ها و کنار هم قرار دادن جواب‌هاست تا انسان بتواند هدف و مسیر را پیدا کند. اهمیت تفکر کردن به حدی است که امام صادق (ع) می‌فرماید: «برای هر چیزی دلیل و راهنمایی است و راهنمای شخص عاقل تفکر و اندیشه‌ی اوست.»

آرا، فقط بدان دلیل که دیگران می‌گویند، خودداری کند.

۶ صداقت و انصاف فکری

صداقت فکری یعنی درک این نکته که باید با اندیشیدن خود روراست بود و با آن صادقانه برخورد کرد. صداقت فکری مستلزم آن است که فرد معیارهای فکری را برای خود و دیگران به صورت سازگار و یکسان به کار بگیرد. همان‌طور که از دیگران انتظار دارد معیارهای فکری را با دقت و سخت‌گیری رعایت کنند، خود نیز به آنچه برای دیگران می‌پسندد عمل کند. اگر در اندیشه و عملشان ناهماهنگی‌ها و ناسازگاری‌هایی وجود دارد، صادقانه به آن‌ها اعتراف کنند. متفکر نباید دگم و نه ابله باشد. فرد متفکر می‌پذیرد که هر کس می‌تواند دچار اشتباه شود. لذا باید هدف خود را نزدیک‌تر شدن هر چه بیشتر به واقعیت قرار دهد. فضیلت‌مند متفکر عیب‌جو نیست، حقیقت‌جو است. او می‌داند که شکاکیت مطلق ره به جایی نمی‌برد، اما شکاکیت حداقلی به فرد کمک می‌کند زودباوری‌ها و ساده‌لوحی‌ها را به کنار زند. لذا باید به مضامین از جنبه‌های متفاوت توجه کند و در بررسی هر دیدگاه، هم به دنبال نکات مثبت و هم نکات منفی باشد.

۷ پشتکار فکری

بسیاری از افراد در زندگی به بینش‌ها و حقیقت‌های ارزشمندی دست پیدا می‌کنند، اما براساس آن‌ها عمل نمی‌کنند، چون عمل کردن براساس آن حقیقت‌ها و بینش‌ها موجب می‌شود فرد با دشواری‌ها، موانع و سرخوردگی‌هایی مواجه شود.

خیلی وقت‌ها ما اصولی عقلانی داریم که مایلیم به آن‌ها عمل کنیم، اما دیگران به نحو غیرعقلانی با ما مخالفت می‌کنند. بنابراین، از ترس مخالفت دیگران آن‌ها را کنار می‌گذاریم. دارا بودن فضیلت پشتکار فکری مستلزم آن است که فرد از دست و پنجه نرم کردن با ابهام‌ها و دشواری‌ها نگریزد و برای مواجهه با آن‌ها وقت و انرژی بگذارد.

۸ شجاعت و احتیاط

شجاعت و احتیاط هر دو با هم افراد را قادر می‌کنند که راه خودشان را میان تهدیدها بیابند گاهی لازم است با آن‌ها روبه‌رو شوند و گاهی نیز لازم است از آن‌ها دور شوند. شجاعت و احتیاط هر یک دو سوی افراط و تفریط دارند. ذایل مرتبط با شجاعت، از یک‌سو بزدلی و از سوی دیگر بی‌باکی را شامل می‌شوند. رذیلت‌های مرتبط با احتیاط عبارت از بی‌احتیاطی از یک‌سو و وسواس و دلواپسی از سوی دیگر هستند. شجاعت یک فضیلت است، مشروط بر آنکه با انگیزه‌هایی چون عدالت، شفقت، کرم و بزرگواری ملازم باشد. احتیاط هم به معنای ترس‌های به‌جا، در زمان‌های مناسب، به دلایل درست و به میزان متناسب است.

۹ سخاوت فکری

کرم و گشاده‌دستی بر حیات ذهن نیز تأثیر عمیق دارد. کاملاً ممکن است که شخص در مسیر فعالیت فکری خود سخاوتمند باشد یا حریص و خسیس. زیرا حیات فکری هم مواد و اموال مخصوص به خود را دارد که می‌تواند با دیگران قسمت شود یا فقط نزد خود شخص

احتکار شود. برای مثال در فلسفه‌ورزی، بدون مباحثه‌ی فلسفی، اندیشه‌ها نه ظاهر می‌شوند و نه عمق می‌یابند. چنین عملی نیازمند داد و ستدی میان گفت‌وگوکنندگان است.

راه کارهایی برای پرورش فضیلت‌های فکری

فضیلت‌های تفکر چگونه در دانش‌آموزان پرورش می‌یابند؟ چند عامل فرهنگ‌ساز در این زمینه کارساز هستند:

- معرفی الگوها و مثال‌ها در کارها و تمرین‌های معمول کلاس درس
- طراحی و اجرای فعالیت‌های تعاملی و مشارکتی مانند گفت‌وگو در جمع کلاس یا کندوکاو در گروه‌های کوچک
- مراقبه، نظارت و هدایت دانش‌آموزان در فرایند فعالیت‌های تعاملی از جمله کارهای گروهی، نوشتن و صحبت کردن با معلم
- دادن بازخورد و تشویق مناسب به دانش‌آموزان در هنگام نمایش به کارگیری فضیلت‌های انسان متفکر
- کلمات و پیام‌هایی را که بیانگر فضیلت‌ها هستند، در معرض دید و توجه دائم دانش‌آموزان قرار دادن
- غنی‌سازی جو مدرسه (محیط انسانی و فیزیکی) با رویکرد پرورش فضیلت‌ها؛ این ارزش‌ها باید از مرز کلاس عبور کنند به زمین بازی، سالن اجتماعات، ناهارخوری و دفتر مدرسه راه یابند.
- ارائه‌ی توضیح به صورت مستقیم درباره‌ی فضیلت‌های تفکر و فرد متفکر
- دادن فرصت‌هایی برای پرسش و تحقیق درباره‌ی فضیلت‌های تفکر و فرد متفکر و ابعاد و جوانب آن

منابع

۱. خسروانی، مهدی. فضیلت‌های فکری. آکادمی تفکر. آبان ۱۳۸۴.
۲. تواضع فکری شرط انتقادی است. گروه دین و اندیشه. خبرگزاری مهر. آبان ۱۳۸۶.
۳. جایگاه فضیلت تفکر و تعقل در زندگی. روزنامه‌ی آرمان. تیر ۱۳۹۳.
۴. عبدالآبادی، علی‌اکبر و سیدحسین حسینی. درآمدی بر پاره‌ای از فضایل فکری، اطلاعات حکمت و معرفت. دی ۱۳۸۶.
۵. معاشناسی و جایگاه تفکر در قرآن، احادیث و آرای حضرت امام خمینی(ره). پورتال پژوهشی و اطلاع‌رسانی مؤسسه‌ی تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).